

VLADISLAVSKÉ ZŘÍZENÍ ZEMSKÉ

A POČÁTKY ÚSTAVNÍHO ZŘÍZENÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH
(1500-1619)

Uspořádali Karel MALÝ a Jaroslav PÁNEK
Praha 2001

ČESKÝ STÁT A STAVOVSKÁ SPOLEČNOST NA PRAHU NOVOVĚKU VE SVĚTLE ZEMSKÝCH ZŘÍZENÍ

Jaroslav P Á N E K

Když před rovným půltisícetím vyšlo tiskem Vladislavské zřízení zemské pro České království, nestalo se první kodifikací svého druhu. Ve střední Evropě, zejména v západním sousedství (v Dolních Bavorsích od roku 1474 a v Sasku od roku 1482), existovala podobná zemská zřízení (*Landesordnungen*), ale přinejmenším v jednom podstatném směru byl mezi těmito kodifikacemi a Vladislavským zřízením zemským zásadní rozdíl. Zatímco v sousedních zemích vydával zemské zřízení zeměpán, který do jisté míry vzal v úvahu zájmy stavů své země, v Čechách tomu bylo naopak. Zde rozhodovaly o zemském zřízení privilegované stavy, které podle vlastního uvážení zohlednily zájmy svého panovníka.

Ačkoli Vladislavské zřízení zemské působí jako poněkud nesoustavný kodifikační pokus, zahrnující prvky z různých oblastí práva (od ústavního, správního a procesního přes majetkové a dědické až po trestní),¹⁾ přece je svou podstatou výrazem

---

(1) Jan KAPRAS, *Právní dějiny zemí Koruny české I. Právní prameny a vývoj právnictví*, Praha 1913, s. 43; Otto PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder II*, Aalen 1965 (Neudruck der Ausgabe Reichenberg 1928-33), s. 67nn.; Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970, s. 174; Karel MALÝ - Florián SIVÁK, *Dějiny státu*

intenzivního právníckého a politického usilování. Nemohlo by v této podobě vzniknout, kdyby za ním nestála cílevědomá legislativní činnost, která vyvěrala z potřeby vyrovnat se s nastolením řádu ve společnosti a dát této nové organizaci zřetelnou a fungující institucionální základnu. Ve válkách, bezkráloví a chaosu prvních tří čtvrtin 15. století se zhroutila představa o panovníku jako „slúpu a světlosti spravedlnosti všie“,²⁾ a bylo třeba hledat jiné organizační principy, jež by nezávisely pouze na osobě vládce či na osobních svazcích, jak je až dotud přinášely provizorní organizační nástroje na způsob městských svazů, šlechtických jednot či regionálně pojatých landfrýdů.³⁾

Ve stavovské společnosti se prosazovala potřeba pevně strukturovaných institucí, které by pokryly celé území Českého království, klíčové země státu, neboť o celé České koruně – navíc dočasně rozdělené mezi dva panovníky a dva státy – se zatím nedalo uvažovat. Po ukončení otevřené války (olomouckými smlouvami z let 1478-1479) a nastolení smluvní rovnováhy mezi katolíky a utrakvisty kutnohorským náboženským mírem roku z 1485 bylo možno přistoupit k rychlé konsolidaci nejdůležitějších institucí – většího zemského soudu (1487), zemské vlády (1497), panského stavu (1500) – a v důsledku těchto proměn i k jisté stabilizaci zemského sněmu a královské rady. Dotvoření všech rozhodujících zemských institucí, jež sice neztratily stavovský charakter, ale už se výslovně vztahovaly na celé teritorium Čech, bylo v souladu s obecným hledáním nové podoby raně novověkého státu.⁴⁾ Přes všechny slabiny stavovského postupu šlo zcela zřetelně o konsenzuální přístup k řešení stěžejní otázky státu, který sice počítal s panovníkem, ale přiznával mu jen omezenou autoritu vedle kolektivních stavovských orgánů.⁵⁾

---

a práva v Československu, I (do r. 1918), Praha 1988, s. 174-175; Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999², s. 87.

(2) Ukázkou právníckého myšlení české šlechty předhusitské doby nabízí reprezentativní dílo Ondřeje z Dubé; František ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího království Českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, Praha 1930, s. 116, čl. 2.

(3) Přehledný výklad o tomto období podal Josef PETRÁŇ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471-1526)*, in: Jaromír Homolka a kol., *Pozdně gotické umění v Čechách (1471-1526)*, Praha 1978, s. 13-72. Nejnovější detailní pohled na tuto problematiku je zahrnut do rozsáhlé syntézy Josefa MACKA, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)*, I-IV, Praha 1992-1999.

(4) O rozdílných cestách k vybudování raně novověkého státu nejnověji uceleně pojednal Heinz SCHILLING, *Siedler Geschichte Europas. Die neue Zeit. Vom Christenheitseuropa zum Europa der Staaten. 1250 bis 1750*, Berlin 1999, s. 368nn.

(5) K vývoji stavovské organizace Josef VÁLKA, *Česká společnost v 15.-18. století (Úvod do problematiky sociálních dějin pozdního feudalismu)*, I. *Předbělohorská doba*, Praha 1972, s. 8nn.; Jaroslav PÁNEK, *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století*, *Folia Historica Bohemica* (dále jen FHB) 4, 1982, s. 179-217; TÝŽ, *Hofämter – Landesämter – Staatsämter zwischen Ständen und Monarchie. Die böhmischen und österreichischen Länder im Vergleich*, in: *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16. – 18. Jahrhundert*, hrsg. von J. Bahlcke, H.-J. Bömelburg und

Krystalizace stavovské moci a dotváření systému stavovských institucí na úkor panovníka se výrazně projeví v náplni *Vladislavského zřízení zemského*.⁶⁾ Okruh královské pravomoci⁷⁾ kromě ceremoniálních a arbitrážních funkcí ve státě zahrnul v podstatě jen torzo někdejších regálních oprávnění (ražba mince, vysazování cel a mýt, povolování stavby hrazených měst, hradů a tvrzí),⁸⁾ právo na disponování manskými statky uvnitř země,⁹⁾ na dohled nad královskými kláštery a konventy¹⁰⁾ a ovšem také na volné udělování erbů.¹¹⁾ Stavovská formulace královské moci byla však ve své podstatě převážně limitující a přinášela – v návaznosti na privilegia Vladislava II. z konce 15. století – zásadní omezení panovníka. Zejména ve čtverém smyslu bylo toto omezení směrodatné: 1. ochranou svobodného (alodiálního) majetku šlechty, a to zrušením panovníkova práva na odúmrtí¹²⁾ a tím, že alod ani v případě konfiskace jmění provinilci nesměl být snižen na úroveň manské držby;¹³⁾ 2. kontrolou komorního majetku – královny materiální základny – ze strany stavovského sněmu a v důsledku toho značným omezením panovníkovy možnosti disponovat vlastními materiálními zdroji;¹⁴⁾ 3. zákazem uvádět do zemských a řeholních úřadů cizozemce,¹⁵⁾ a tedy zřetelnějším vyhraněním stavovské

N. Kersken, Leipzig 1996, s. 39-49; František ŠMAHEL, *Obrysy českého stavovství od konce 14. století do počátku 16. století*, Český časopis historický 90, 1992, s. 161-187.

(6) Cituji z vydání František PALACKÝ (ed.), *Zřízení zemské Království českého za krále Vladislava r. 1500 vydané*, in: Archiv český V, Praha 1862, s. 1-266; dále jen zkráceně VZZ (s odkazem na článek a stranu). – K počátkům první stavovské kodifikace českého zemského práva Ivan MARTINOVSKÝ, *Okolnosti vzniku Vladislavského zřízení zemského*, Ústecký sborník historický, 1979, s. 103-132; TÝŽ, *Zápas o uznání Vladislavského zřízení zemského*, Ústecký sborník historický, 1983, s. 133-171; Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)*, III. *Města*, Praha 1998, s. 334-343.

(7) VZZ, s. 216-228, čl. 450-471 („Milosti královské“) a s. 228-229, čl. 472-473 („O dokonalém svolení“).

(8) VZZ, s. 216, čl. 450; s. 223, čl. 466.

(9) VZZ, s. 218, čl. 456.

(10) VZZ, s. 218, čl. 457.

(11) VZZ, s. 221, čl. 462.

(12) VZZ, s. 219-220, čl. 460.

(13) VZZ, s. 219, čl. 458 (toto ustanovení je ovšem obsaženo až v pozdější redakci VZZ). Právě zákaz snížení alodu na léno se stal po nástupu Habsburků vážným problémem, neboť podobný zásah patřil mezi významné nástroje panovníka, sloužící k upevnění královské moci na úkor opoziční šlechty. K této otázce, jež si vyžádá samostatný rozbor, srov. Karel TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. l. 1547*, Praha 1872, s. 291-301; Josef JANÁČEK, *České dějiny I/2. Doba předbělohorská*, Praha 1984, s. 323n.; Jaroslav PÁNEK, *Politický systém předbělohorského českého státu*, FHB 11, 1987, s. 45n., 73n. (pozn. 16-18).

(14) VZZ, s. 224-225, čl. 469.

(15) VZZ, s. 219, čl. 459; s. 223, čl. 467.

obce Českého království, jež ovšem v záležitostech majetkoprávních – a následně i administrativních – zůstávala otevřena stavovským osobám z ostatních korunních zemí; 4. zvláště důležité bylo ustanovení Vladislavského zřízení zemského o legislativní činnosti sněmu: sněmovní usnesení se stávalo zákonem, pokud se pro ně vyslovila vážená většina zúčastněných pánů a rytířů, a to bez ohledu na ty, kdož se sněmu nezúčastnili, popřípadě kdož pro nesouhlas ze sněmovního jednání odešli; pouze tehdy, když usnesení směřovalo proti právům a svobodám země nebo poškozovalo výsady některé stavovské osoby, bylo možné, aby jeho platnost zmařila menšina nebo dokonce jednotlivec; pravomoc krále se za takových okolností omezovala pouze na rozhodování mezi spornými stranami, a to navíc výlučně za panovníkova pobytu na českém území.¹⁶⁾

Vladislavské zřízení zemské tímto způsobem pojistilo jednoznačnou převahu stavů nad panovníkem a pánů i rytířů nad královskými městy a církví, stejně jako nejvyšší ochranu svobodného šlechtického majetku, dozor nad zeměpanským vlastnictvím a ochranu obyvatel země, včetně jejich individuálních výsad. Tak dalekosáhlá nerovnováha, jakkoli materiálně podpořená počínajícím ekonomickým vzestupem šlechtického režijního velkostatku na úkor městského cechovního hospodaření, se nemohla dlouhodobě udržet bez jakýchkoli změn. Po dílčím kompromisu s představiteli královských měst, završeném *Svatováclavskou dohodou* z roku 1517,¹⁷⁾ muselo nastat i vyrovnání s panovníkem, zejména když hluboká vnitropolitická krize v polovině dvacátých let 16. století ukázala i části šlechty záporné důsledky tak jednostranného narušení mocenské rovnováhy ve prospěch ambiciózních aristokratických seskupení.¹⁸⁾

Novou kapitolu zápasu o povahu české stavovské společnosti a státu přinesla dynastická změna – vystřídaní Jagellonců Habsburky. Jednání o volební kapitulaci Ferdinanda I., jež předznamenávala nástup Habsburků na český trůn, se dotýkala především překážek pro efektivní výkon panovnické moci, odpovídajících duchu Vladislavského zřízení zemského. Český zemský sněm se roku 1526 pokusil nového panovníka ještě důsledněji omezit (zejména zákazem korunovace následníka za života vládnoucího krále) a hodlal stanovit, za jakých okolností lze králi vypovědět poslušnost. Ve skutečnosti však vnější okolnosti nástupu Habsburků (mj. protichůdný postup českých stavů a stavovských obcí vedlejších zemí České koruny) reálnému omezení panovníka zabránily a vzápětí došlo k tlaku ze strany krále. Budování nové struktury ústředních orgánů habsburské moci, nezávislých na vůli stavů, a zásahy proti těm stavovským institucím a výsadám, jejichž původ nedokázali jejich nositelé prokázat

(16) VZZ, s. 228-229, čl. 472.

(17) Karel MALÝ, *Svatováclavská smlouva – třídní kompromis mezi šlechtou a městy z r. 1517*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica, I/2, 1955, s. 195-222; J. MACEK, *Jagellonský věk* III, s. 359-372.

(18) Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Spor o dědictví Rožmberské*, Časopis Musea Království Českého 70, 1896, s. 81-112, 308-322, 419-441; Jindřich ŠEBÁNEK, *Příspěvek ke konci sporu o dědictví rožmberské*, Časopis Společnosti přátel starožitností 33, 1925, s. 89-112; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 28-34.

listinnými doklady, ale také fiskální a protireformační tlak vytvářely dosud nepoznanou situaci. Ve svém souhrnu vyvolávaly odpor, který vyústil do zformování protihabsburské stavovské opozice jakožto trvalého činitele veřejného života v Českém království.¹⁹⁾

Napětí mezi panovníkem a stavy se ještě nijak zřetelněji neodrazilo v *druhém zemském zřízení pro České království*, jež bylo vydáno roku 1530.²⁰⁾ V tomto případě šlo především o doplnění, aktuální úpravy a zdokonalenou systemizaci látky, jejíž přípravu zahájila sněmovní komise už za jagellonské vlády v roce 1522.²¹⁾ Zato zcela jinou situaci vyjadřovalo následující, *třetí zemské zřízení z roku 1549*.²²⁾ Jeho vzniku bezprostředně předcházelo první vyústění napětí mezi králem a stavovskou opozicí do protihabsburského odboje českých stavů a do první vážné krize habsburské monarchie. Jakmile se po vítězství Habsburků nad protestantskými říšskými knížaty zhroutil český odboj, vznikla příznivá situace pro revizi zemského zřízení.²³⁾

Tentokrát již nešlo o dílčí doplňky, nýbrž o zásadní změnu v mocenském poměru panovníka a stavů. Kodifikační práce probíhala ve stínu poprav, věznění a konfiskací majetku protihabsburských činitelů, nicméně sněmovní komise, která měla úpravu připravit hned po porážce odboje roku 1547, projevovala svůj odpor alespoň tak, že postupovala velice líknavě. Pasivní rezistenci čelil Ferdinand I. tím, že členům komise po dobu práce na úpravách zemského zřízení dokonce zakázal odjíždět z Prahy, avšak velkého zrychlení kodifikačních prací nedosáhl.²⁴⁾ Po průtazích bylo zemské zřízení dokončeno roku 1549 a ve své úvodní části, nazvané „Artikulové o důstojenství, mocnosti a soudu Jeho Milosti Královské“,²⁵⁾ legalizovalo obrat v poměru panovníka a stavů. Uzákoniло výhradní právo krále svolávat zemské sněmy a krajské sjezdy, dosazovat zemské úředníky a soudce, zakázalo všechny „postranní zápisy a puntování“

(19) Tuto problematiku detailně vylíčil Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská (1526-1547)*, I/1-2, Praha 1968 (2. vyd. 1971) - 1984; s důrazem na konfesionálně politický vývoj Winfried EBERHARD, *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530*, München-Wien 1981; TÝŽ, *Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen*, München 1985; s přednostním zřetelem k politickému vývoji Kenneth J. DILLON, *King and Estates in the Bohemian Lands 1526-1564*, Bruxelles 1976.

(20) Josef JIREČEK - Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská království Českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 1-128.

(21) Tamtéž, s. V-VI (Úvod).

(22) J. JIREČEK - H. JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská*, s. 129-496.

(23) Detailní rekonstrukci událostí prvního stavovského odboje předložil J. JANÁČEK, *České dějiny* I/2, s. 215-335; nejnovější výklad v širších souvislostech a se zřetelem k dříve nedoceněným pramenům podávají studie ve sborníku: Petr VOREL (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Pardubice-Praha 1999.

(24) Habsburská korespondence, pojednávající o usměrňování prací na kodifikaci v letech 1547-1549: Státní ústřední archiv v Praze, Královská registra 41, fol. 99'-100, 250'.

(25) J. JIREČEK - H. JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská*, s. 136-138, čl. A4-A9.

(tedy veškerou opoziční činnost)²⁶⁾ a umožnilo vyřizovat spory o život a čest nejen před zemským soudem, ale i před králem. Ačkoli řada jiných článků zachovávala rozdělení moci mezi panovníka a stavy, v těchto klíčových bodech vyjadřovalo třetí české zemské zřízení pozoruhodný růst panovnické moci v oboru legislativy, výkonné i soudní moci. Poprvé se v české kodifikaci tak výrazně projevilo směřování k té podobě raně novověkého státu, jenž se opíral o silně centralizovanou moc panovníka.²⁷⁾

Stoupenci Habsburků vykládali zemské zřízení jako nástroj k tomu, aby král „mohl budoucně tento český národ v pokoji, v řádu, v svornosti a v lásce zdržeti“,²⁸⁾ používali tedy obvyklé argumentace „obecným dobrým“. ²⁹⁾ Ve skutečnosti si však *bonum commune* vykládali zcela jinak než příslušníci stavovské opozice, a to i té její části, která hledala cestu k loajálnímu soužití s Ferdinandem I. Pod tlakem centralizačních opatření krále zaujala totiž většina stavovské opozice programově konzervativní stanovisko a snažila se zabránit omezování svých – zejména nepsaných – výsad. Zemské zřízení z roku 1549 pobouřilo stavy celkovou expanzí panovnické moci, formálně však mohla opozice vystupovat především proti těm z nových ustanovení, která zaváděla dosud neslýchané proměny uvnitř stavovské obce.

Hlavním sporným bodem se stalo nově konstituované výsadní postavení říšských knížat na úkor příslušníků českého panského stavu. Z hlediska krále šlo v podstatě o politicko-taktický krok, neboť výsadami zakotvenými v zemském zřízení z roku 1549 odměnil svého předního stoupence – říšského knížete, člena habsburské tajné rady a vojevůdce Jindřicha IV. z Plavna, který se předtím jakožto příslušník českého panského stavu stal i nejvyšším kancléřem Českého království.³⁰⁾ Z pohledu konzervativních českých stavů tu však vyvstalo nebezpečí, že po vzoru Říše nebo Slezska vznikne samostatný knížecí stav a zcela se změní struktura české stavovské obce v neprospěch dosud vedoucích stavů panského a rytířského.³¹⁾ Zápas mezi stoupenci

(26) Tamtéž, s. 138, čl. A8.

(27) Blíže Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577*, Praha 1982, s. 37n.

(28) Vyjádření Oldřicha Humpolce z Prostiboře a na Lochovicích, místopísaře Českého království a vydavatele zemského zřízení z roku 1549 (*Všem čtoucím pozdravení*); J. JIREČEK - H. JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská*, s. 132.

(29) K pojetí „obecného dobrého“ srov. Winfried EBERHARD, *Der Legitimationsbegriff des „gemeinen Nutzens“ im Streit zwischen Herrschaft und Genossenschaft im Spätmittelalter*, in: *Zusammenhänge, Einflüsse, Wirkungen. Kongreßakten zum ersten Symposium des Mediävistenverbandes in Tübingen 1984*, hrsg. von J. O. Fichte u. a., Berlin - New York 1986, s. 241-254; Karolina ADAMOVIČ - Ladislav KRÍŽKOVSKÝ, *Konsenzus a obecné dobré*, *Právník* 136, 1997, s. 815-828.

(30) J. JIREČEK - H. JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská*, s. 138, čl. A9. K charakteristice této kontroverzní osobnosti srov. Bertold SCHMIDT, *Burggraf Heinrich IV. zu Meissen*, Gera 1888.

(31) Základní prameny ke sporu o skladbu české stavovské obce jsou zveřejněny v edicích: Antonín GINDELY a kol. (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu II*, Praha 1880, s. 715-

těchto strukturálních změn a opoziční šlechtou vyústil roku 1556 do smírného řešení, výhodného pro konzervativní aristokracii. Toto řešení zachovávalo dosavadní skladbu stavovské obce a vedlo k restituci práv panstva. Česká šlechta v jeho průběhu zřetelněji zformulovala svá politicko-právní stanoviska: 1. základem řádu v zemi jsou zemská zřízení, přičemž nejstarší z nich – Vladislavské zřízení zemské – má být nadřazeno všem ostatním, vlastně od prvního zemského zřízení odvozeným kodifikacím; 2. respekt vůči zemskému zřízení vytváří zábranu proti tomu, aby jakékoli novoty zahraničního původu zpochybnily ustálený domácí pořádek.³²⁾

Přímou polemikou s tímto konzervativním postojem se stalo vydání *čtvrtého zemského zřízení* z roku 1564.³³⁾ Jeho tvůrci vycházeli z realistické představy o proměnlivosti práva a o závislosti jeho formulace a výkladu na aktuálních společenských a politických poměrech.³⁴⁾ Zároveň však postupovali standardním způsobem, že totiž respektovali zákonodárnou pravomoc nejen krále, ale i stavů (sněmovního výboru) a prováděli jen takové doplňky, jež neměnily podstatu kodifikace – připojovali některé nově vzniklé normy, formulačně upřesňovali texty a snažili se zdokonalit jejich celkovou přehlednost. Čtvrté zemské zřízení Českého království s ohledem na nově přijímaná sněmovní usnesení sice také postupem času zastarávalo,³⁵⁾ vyjadřovalo však určitou stabilizaci ve vztahu dvou nositelů zákonodárné moci, kteří – po přechodném jednostranném vychýlení ve prospěch stavů (1500) a naopak v zájmu panovníka (1549) – uznali svou vzájemnou nezastupitelnost. Tato skutečnost dodala čtvrtému zemskému zřízení značnou životnost a umožnila, aby zůstalo v planosti více než šest desetiletí. Náběhy k jeho revizi na počátku 17. století vyzněly naprázdno,³⁶⁾ a tak je až po převratech počínající třicetileté války vystřídal *Obnovené zřízení zemské* z roku 1627.³⁷⁾

751; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I*, Praha 1985, s. 83-110, 122-142.

(32) Podrobný rozbor ve studii: Jaroslav PÁNEK, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556)*, Československý časopis historický (dále ČsČH) 31, 1983, s. 855-884.

(33) J. JIREČEK - H. JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská*, s. 497-703.

(34) Předmluva Volfa z Vřesovic, nejvyššího písaře Českého království (*Najjasnějšímū a Najnepřemoženějšímū Knížeti a Pánu, Panu Maximiliánovi...*); J. JIREČEK - H. JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská*, s. 499-501.

(35) K tomu Julius GLÜCKLICH (ed.), *Nová redakce zemského zřízení království Českého z posledních let před českým povstáním*, Brno 1936, s. III.

(36) O chystaných doplňcích a změnách zemského zřízení z roku 1564 pojednal podrobně J. GLÜCKLICH (ed.), *Nová redakce*, s. V-LXXII.

(37) Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého 1627*, Praha 1888; analogickou kodifikaci pro Moravu otiskl Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené zřízení zemské dědičného markhrabství moravského 1628*, Brno 1890; Lutz RENTZOW, *Die Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Vernewerten Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627*, Frankfurt am Main 1998.

Společenské a politické konflikty v Českém království se však ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století odehrávaly ve sféře, která přesahovala výměr zemských zřízení, totiž v oblasti konfesijně politické. V návaznosti na jihlavská kompaktáta z roku 1436 a na kutnohorský náboženský mír z roku 1485 uváděla i zemská zřízení z habsburské doby ustanovení o zásadní rovnoprávnosti náboženství podjednou a podobojí,³⁸⁾ vcelku však tyto kodifikace zemského práva neregulovaly tu sféru veřejného života, v níž narůstala hluboká krize a v níž posléze došlo k rozpadu celého politického systému. Uznání existence dvou náboženských proudů – katolického a kališnického – už dávno neodpovídalo společenské realitě, totiž prohlubující se konfesijní diferenciaci a protikladným konfesijně-politickým zájmům katolíků a evangelíků. Zatímco panovník a radikální katolická šlechta potridentského ražení usilovali o „sjednocení ve víře“, ovšemže katolické, evangelická většina stavovských osob chtěla dosáhnout uznání vlastní konfese, zřízení zemských církví protestantského typu a důsledné legalizace svého postavení. Zápas o Českou konfesi a novoutravvisticko-bratrský církevní řád roku 1575 takovou legalizaci nabízel. Po zamítnutí ze strany panovníka ji sice nepřinesl, zato však otevřel cestu k dotvoření a vyhocení konfesijně politických seskupení.³⁹⁾

Na počátku 17. století, kdy byly Česká konfese a církevní řád – přes odpor radikálních nositelů habsburské výkonné moci – legalizovány Majestátem Rudolfa II. na náboženskou svobodu (1609), se cesty panovníka a potridentsky orientovaných katolických stavů na jedné straně a protestantské stavovské opozice na straně druhé definitivně rozešly. První formálně usilovali o stabilitu dosavadního řádu a jeho upevnění rekatolizací, druzí ztratili důvěru ve standardní instituce, jež od sklonku 16. století v podstatě ovládli katolíci a jednostranně jich využívali ve svůj prospěch.⁴⁰⁾

Krize ve vztazích mezi politicky mocnou katolickou menšinou a evangelickou většinou nabyla systémové povahy tím, že si evangelíci v letech 1608-1611 vytvořili alternativní instituce, závislé pouze na vůli stavovské opozice. Tyto instituce, jež se zcela vymykaly dosavadnímu zemskému zřízení, představovaly plnohodnotnou protíváhu dotud standardních orgánů zákonodárné a výkonné moci. Tak sjezd stavů podobojí mohl úspěšně konkurovat řádnému sněmu, direktorium spolu se sborem defenzorů se opakovaně a s úspěchem postavilo proti řádné zemské vládě. V krizových situacích let 1609, 1611 a 1618 prokázaly tyto alternativní orgány schopnost rychle reagovat (uplatnily při tom nárok na vlastní daně a vojsko) a ochránit zájmy ohrožených evangelíků. Současné působení dvou protikladných soustav institucí na témž

(38) Zemské zřízení 1549, čl. B 17 - B 19, a zemské zřízení 1564, čl. A 32 - A 34; J. JIREČEK - H. JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská*, s. 160-162, 508-509.

(39) Ferdinand HREJSA, *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912; Jaroslav PÁNEK, *Zápas o charakter české stavovské opozice a sněm roku 1575*, ČsČH 28, 1980, s. 863-887.

(40) Anton GINDELY, *Geschichte der Ertheilung des böhmischen Majestätsbriefes von 1609*, Prag 1858; Kamil KROFTA, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909.

území nutně vedlo k rozkladu dříve fungujícího politického systému a posléze k výbuchu, jímž se stalo české stavovské povstání proti Habsburkům v letech 1618-1620.⁴¹⁾

Paralelně s proměnami zemských zřízení v Čechách probíhal v 16. století poněkud odlišný vývoj ve vedlejších zemích České koruny. Zatímco na Moravě vznikla obdobná zemská zřízení pro celé markrabství,⁴²⁾ ve Slezsku se kodifikace tohoto druhu prosadily pouze v některých dílčích – lenních – knížetvích (Opolsku-Ratibořsku a Těšínsku)⁴³⁾ a v obou lužických markrabstvích byla cesta ke sjednocení zemského práva v podobě kodifikovaných zemských zřízení ještě složitější.⁴⁴⁾ Podstatné však bylo, že ve všech čtyřech korunních zemích – nejdříve s velkým předstihem na Moravě – proběhl proces emancipace zemských stavovských elit, jejichž programem se stalo úplné zrovnoprávnění s Českým královstvím. Pouze na této základně – na uznání rovnocennosti pěti korunních zemí a přijetí zásady jejich dobrovolného svazku – a také po opakovaně negativních zkušenostech českých stavů s prosazováním vlastní jednostranné nadřazenosti – mohla vzniknout první ústava českého státu, totiž *Česká konfederace z roku 1619*.⁴⁵⁾

K jednomu z vrcholných výsledků českého politického a právního myšlení se stavovští představitelé dopracovali během roční republikánské (direktorské) vlády,

(41) Ucelený rozbor jsem předložil ve studiích: *Politický systém předbělohorského českého státu (1526-1620)*, FHB 11, 1987, s. 41-101; *Das politische System des böhmischen Staates im ersten Jahrhundert der habsburgischen Herrschaft (1526-1620)*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 97, 1989, s. 53-82; *The Religious Question and the Political System in Bohemia before and after the Battle of the White Mountain*, in: *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, edited by R. J. W. Evans and T. V. Thomas, London 1991, s. 129-148; se zřetelem k vývoji sněmovnictví též ve stati *Český a moravský zemský sněm v politickém systému České koruny doby předbělohorské (1526-1620)*, in: *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku. Praca zbiorowa pod redakcją Mariana J. Ptaka*, Opole 2000, s. 31-47.

(42) František ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937; soustavný, detailně dokumentovaný rozbor zemského zřízení a jeho institucionální základny podal František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam (1526-1628)*, I-III, Brno 1900-1905.

(43) K. MALÝ - F. SIVÁK, *Dějiny státu a práva*, s. 176-177; podrobněji Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994, s. 39-47 (tam lze též nalézt odkazy na polskou a německou literaturu).

(44) J. BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration*, s. 47-55.

(45) Rudolf STANKA, *Die böhmischen Conföderationsakte von 1619*, Berlin 1932; Karel MALÝ, *Změny státního zřízení v českém stavovském povstání*, FHB 8, 1985, s. 63-88; Karolína ADAMOVIČOVÁ, *K otázce konföderačních snah v českém státě na počátku 17. století*, Právněhistorické studie 27, 1986, s. 57-96; Joachim BAHLCKE, *Konföderation und Widerstand. Die politischen Beziehungen der böhmischen und mährischen Ständegemeinde vom Bruderzwist bis zum Aufstand gegen Habsburg (1608-1619)*, FHB 13, 1990, s. 235-288; TÝŽ, *Regionalismus und Staatsintegration*, s. 400-445.

kteřá nastoupila po výbuchu protihabsburského povstání. V extrémních poměrech války proti vlastnímu panovníku vykryštovala jasná představa, jak do budoucna – i po obnovení královské vlády – udržet stavovské zřízení a jak podstatně upevnit soudržnost českého státu. Česká konfederace z 31. července 1619,⁴⁶⁾ jež byla nazvána „Magnou chartou stavovského evangelického hnutí“,⁴⁷⁾ řešila otevřené strukturální problémy českého státu ustavením nové teritoriálně politické organizace ve střední Evropě, jak předpokládala, na troskách habsburské monarchie.

I když zůstala konfederace otevřena také dalším (rakouským a uherským) zemím, podstatou změny bylo vytvoření nového státního organismu na území České koruny. Spočívalo na několika základních principech: 1. Královská moc měla být zachována, ale – důsledněji než ve Vladislavském zřízení zemském – jen jako reprezentativní a vyvažující prvek státního ústrojí. Král měl být nadále spoután svobodnou volbou a důslednou kontrolou ze strany stavovských orgánů (zejména defenzorů), a pokud by se provinil proti konfедераční ústavě, mělo být proti němu postupováno – ve smyslu smluvní teorie – na základě *ius resistendi*.⁴⁸⁾ 2. Pro všechny členské země byla nadále závazná ústava (konfедераční smlouva), všechny se měly podílet na volbě panovníka a na jeho kontrole, stejně jako na utváření společných orgánů (generálního sněmu, společných defenzorů) a na jednotné obraně státního území. Na snaze vyvážit rovnoprávnost a autonomii zemí s jednotou státu vznikl nový stavovsko-(kon)federativní model státního uspořádání.⁴⁹⁾ 3. Dosavadní soupeření mezi katolíky a evangelíky bylo vyřešeno ve prospěch evangelické většiny. Konfederace nezašla tak daleko jako augšpurský mír v Římsko-německé říši a nenutila příslušníky katolické menšiny k přestupu na jediné povolené náboženství, či k vystěhování. Zavedla však zvýhodnění evangelíků v přístupu k úřadům, z nichž některé měly být nadále vyhrazeny pouze evangelíkům.⁵⁰⁾ 4. Řešení daňových a vojenských záležitostí bylo postaveno na zásadě solidarity a společné obrany státního území, což znamenalo nesmírně příznivý posun v porovnání s dřívějšími projevy partikularismu.⁵¹⁾ Avšak platnost této zásady by byla vyžadovala delší prověření v politické praxi. Vzhledem k tomu, že konfедераční ústava mohla být naplňována pouhých patnáct měsíců, a to ještě v extrémních podmínkách války, nemohla sehrát očekávanou dějinnou úlohu. Nejdůslednější projev monarchomachismu v českých raně novověkých dějinách padl spolu se stavovským povstáním

(46) Text otiskl F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II*, Brno 1902, s. 649-669 (dále citováno zkráceně: Konfederace 1619).

(47) Josef VÁLKA, *Morava ve stavovské konfederaci roku 1619 (Pokus o vytvoření paralelních církevních a politických struktur v Čechách a na Moravě)*, FHB 10, 1986, s. 333-349, citace ze s. 333.

(48) Konfederace 1619, s. 658, čl. 30. K širšímu kontextu Jaroslav PÁNEK, *Republikánské tendence ve stavovských programech doby předbělohorské*, FHB 8, 1985, s. 43-62.

(49) Konfederace 1619, s. 655-658, 662-663, čl. 16-17, 26-28, 31, 56.

(50) Konfederace 1619, s. 652-656, čl. 1-20.

(51) Konfederace 1619, s. 661-667, čl. 46-86.

v listopadu 1620 a byl vystřídán návratem k habsburské koncepci centralizované panovnické moci. Zásadní změna, která nastala po fyzické likvidaci stavovské opozice, se nato odrazila v právních poměrech a v pronikavě změněném zemském zřízení. Přesně 127 let po vzniku Vladislavského zřízení zemského vydal vítězný král Ferdinand II. *Obnovené zřízení zemské* pro Čechy (1627) a o rok později (1628) pro Moravu. V nich jednostranně vyřešil několik klíčových problémů, o něž stavy sváděly zápas s panovníkem po celé předcházející období. Především prosadil dědičnost trůnu a spory o náboženství normativně ukončil prohlášením katolicismu za jediné povolené náboženství. Současně však zavedl výlučné panovnické právo na vydávání zákonů (*jus legis ferendae*), tudíž i nárok na libovolné změny zemského zřízení.⁵²⁾

Tímto činem se uzavíral kruh, jímž prošly země Koruny české na cestě od stavovského zemského zřízení se stínovou mocí panovníka k uspořádání s přetrvávajícími stavovskými institucemi, avšak s radikálně posílenou královskou mocí. Ve smyslu Eliasova a Schillingova pojetí civilizačního vývoje došlo k prosazení vladařova monopolu náboženského, církevního a vojenského, do jisté míry také správního a daňového. Vývoj země České koruny – nyní již jako součástí středoevropského habsburského soustátí – pokračoval na cestě k raně novověkému státu, budovanému však nikoli již na konsenzuální základně, nýbrž na základě jednoznačné politické centralizace a konfesijní unifikace.

(52) Wacław Władiwoj TOMEK, *Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.*, Praha 1868; Hermenegild JIREČEK, *O Obnoveném zřízení zemském markrabství moravského z r. 1628*, Časopis Matice moravské 15, 1891, s. 273-284; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II.*, s. 552-555; Karel MALÝ, *Der böhmische Beitrag zum Modell des europäischen Absolutismus*, in: *Wirkungen europäischer Rechtskultur. Festschrift Karl Kroeschell zum 70. Geburtstag*, Hrsg. von G. Köbler und H. Nehlsen, München 1997, s. 695-705; viz též výše pozn. 37.

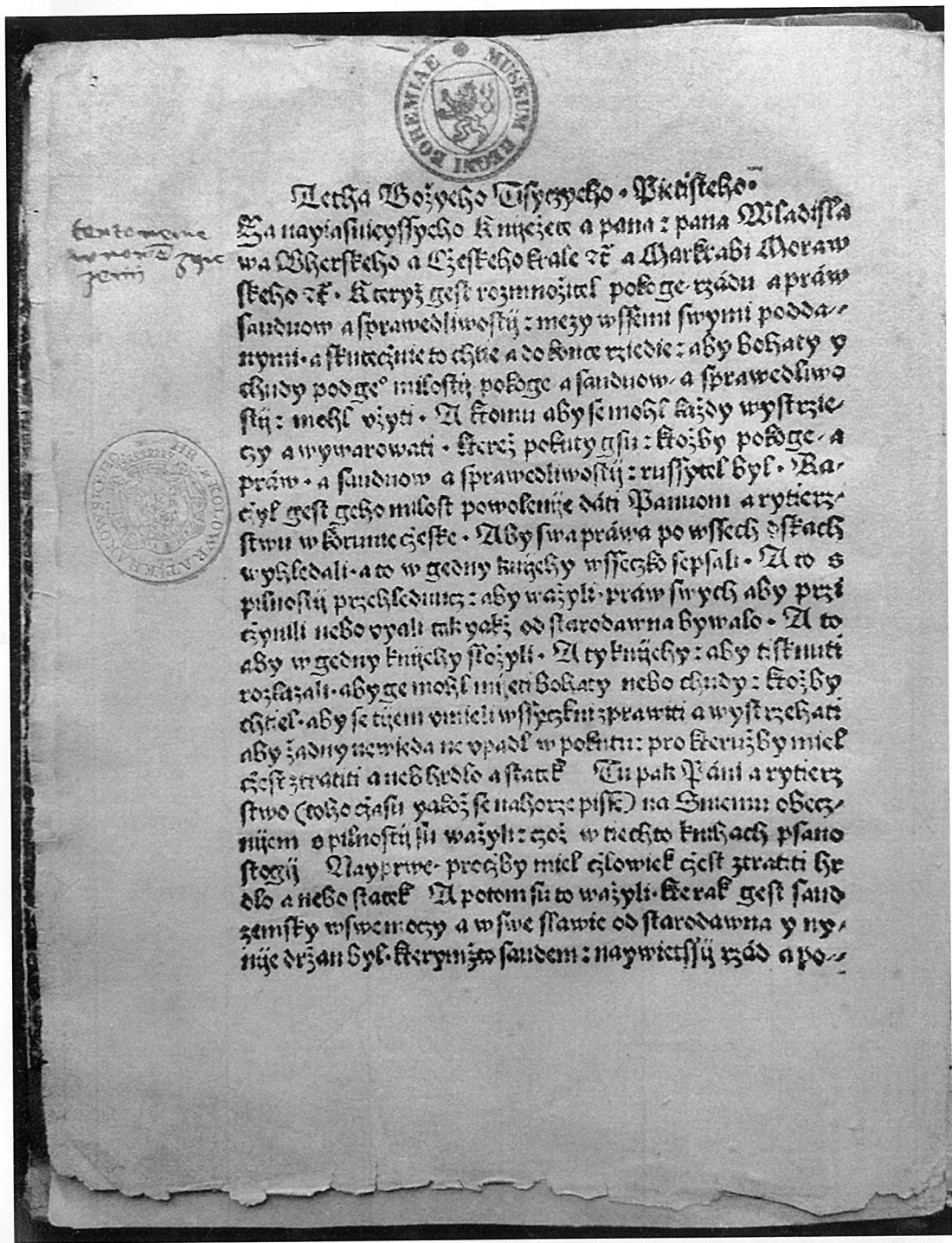
JAROSLAV PÁNEK

*Der böhmische Staat und die Ständegesellschaft an der Schwelle zur Neuzeit im Licht
der Landesordnungen*

Zusammenfassung – S. 49-51

*Państwo czeskie i społeczeństwo stanowe na progu nowożytności w świetle
ustaw krajowych*

Streszczenie – s. 52-54

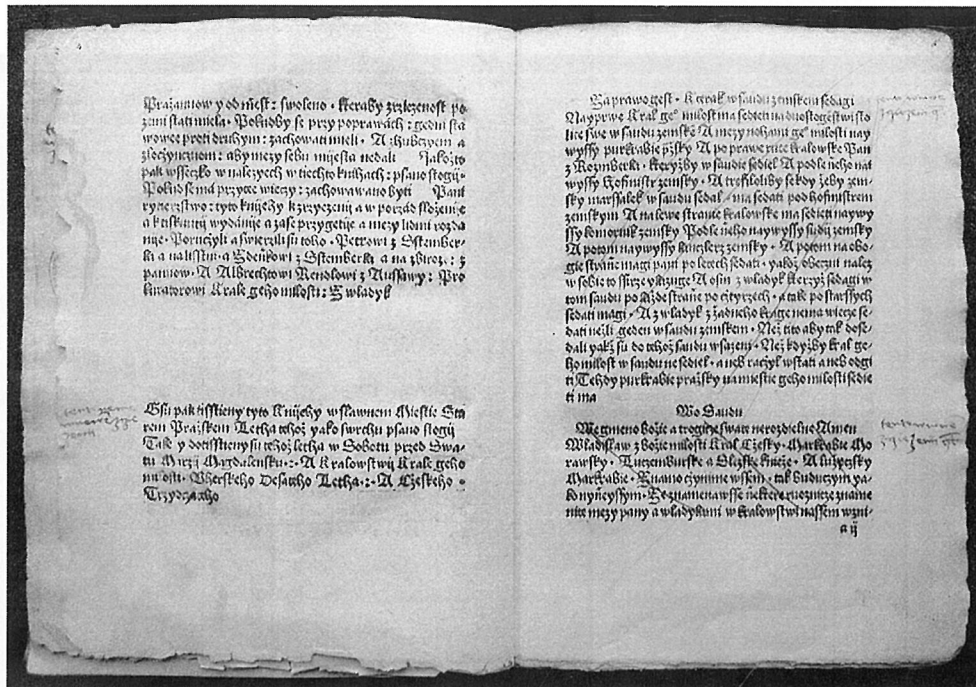

tantomane
w nowe zyc
zemi

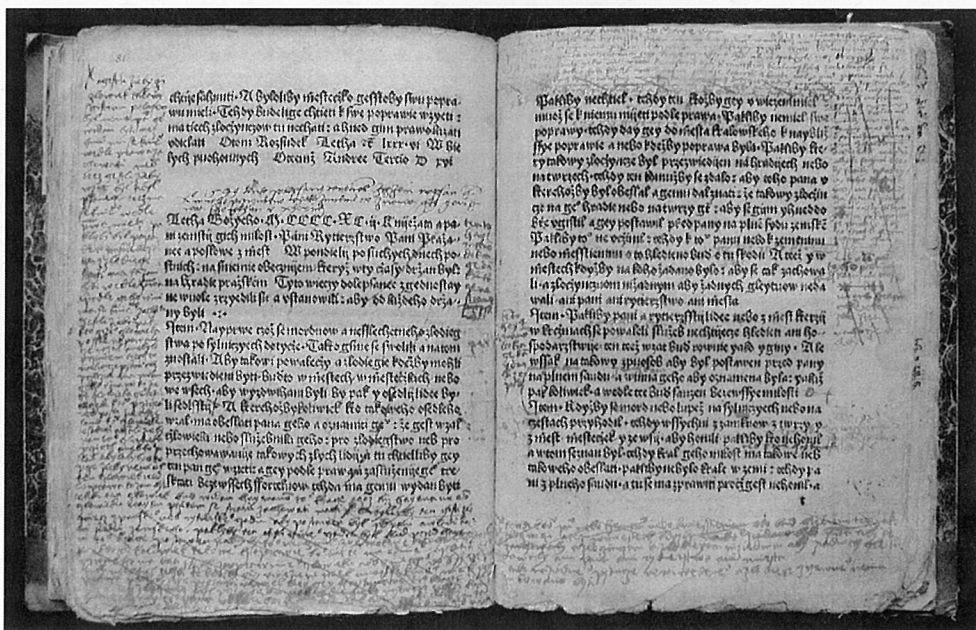
Letka Bozyczo Cisyeycho • Wicisteho •

Za nayiasileysshych kunczet a pana z pana Wladisla
wa Wkersteho a Czeskeho krale zē a Markrabu Moraw
steho zē. Kteryz gest rozmnozil pokoge rzadu apraw
sauduow a sprawedliwosty: mezy wssim swymi podda-
nymi. a skutecnie to chye a do konce rzedie: aby boharty y
chudy podge milosty pokoge a sanduow. a sprawedliwo
sty: mehl vjyti. A kromu aby se mohli kazdy wystre-
cy a wywarowati. ktere; pokuty gsu: kto;by pokoge. a
praw. a sanduow a sprawedliwosty: russytel byl. Ka-
cyl gest geho milost powolenie dati Panuom a rytierz-
stwu w krumie ceste. Aby swa prawa po wssch dftach
wysledali. a to w gedny knizechy wssczko sepsali. A to s
pilnosty przechledime; aby wazpli. praw swych aby prz
czynili nebo vyali tak yak; od starodawna bywalo. A to
aby w gedny knizechy stozpli. A ty knizechy: aby tsknuti
rozlazali. aby ge mohli imen boharty nebo chudy: kto;by
chtel. aby se tuem omieli wssczku zprawiti a wystrechati
aby zadny nemkda ne vpadi w pokutu: pro kteruz;by miel
cest ztratiti a neb hrdlo a statk Tu pak Panu a rytierz-
stwo (kto;ho cjasu yako; se nashore; piske) na Smeum obec-
nimem o pilnosty su wazpli: zo; w tzech;to knizech; psano
stogij Nayprve. prec;by miel cslowiel cest ztratiti he-
dlo a nebo statk A potom su to wazpli. ktera; gest sand-
zamsky w swem; cey; a w swe; slawie od starodawna y ny-
nje drzan byl. kterym;to sandem: naywice;ssy rzad a po-

Vladislavské zřízení zemské (Tisk vydaný v Praze 1500; Knihovna Národního muzea, sign. 25 D 6, s. 2): Úvodní stať.

Vladislavské zřízení zemské (Tisk vydaný v Praze 1500; Knihovna Národního muzea, sign. 25 D 6, s. 4-5): **Závěrečná část úvodní stati a ustanovení o zemském soudu.**

Vladislavské zřízení zemské (Tisk vydaný v Praze 1500; Knihovna Národního muzea, sign. 25 D 6, s. 286-287): **Ustanovení o loupežnictví a násilných trestných činech, se soudobým komentářem v marginálních rukopisných poznámkách.**

Zřízení Zemská

Zemské zřízení Českého království z roku 1530 (Tisk vydaný v Praze 1530; Strahovská knihovna, sign. CI III 74, titulní strana): **Vyobrazení zemského soudu.**

A I

Zaprawo gest Kte rak w sandu zemskem sedagij:

Nayprwe Kral geho milost ma se

děti na duostogenst wy stolicze swé w Sandu zem
skem / A v nob gehomilosti naywyššy Purgkrabě
Pražský / a po prawé ruce kralowšké pán z Rožm
berka / kterýžby w Sandě seděl / a podle něho nay
wyššy Hoffmýstr zemský / A tressiloliby se kdy že
by zemský Maršalek w sandu sedal. má sedati pod
hoffmýstrem zemským / A na lewé straně kralow
ské má seděti naywyššy Komorník zemský / po
dlé něho naywyššy Sudij zemský / a potom nay
wyššy Canclérz zemský . A potom na obogij stra
ně magij páni po letech sedati / jakož obecni nalez w
sobě to ssýře vřazuge / A osm z Wládyk / kteříž se
dagi w tom Sandu / po každé straně po čtyřech / A
také po starššých sedati magij / A z vládyk z žádné
krage nemá wíce sedati / nežli geden w Sandu zem
skem . Než tito aby tak do sedali / jakž sū do těchž
Sandu wřazeni . Než kdyžby Kral gehomilost w
sandu neseđel / a neb ráčil wřtáti / a neb odgáti / teh
dy Purgkrabě Pražský na mýstie gehomilosti sedě
ti má: ∞

a ij

Zemské zřízení Českého království z roku 1530 (Tisk vydaný v Praze 1530; Strahovská knihovna, sign. CI III 74, fol. 1r): Úvodní článek o složení zemského soudu.

O Soudu

Wegmieno Božij a Trogice swate
nerozdijlne Amen: Wladislaw zbo
žije milosti Kral Český Margkra

bě Mo vsky / Lucemburgské a Slezské kniže / a
Lužický Margkrabě / Známó činijme wšem / tak
buducým jako nynějšým / že znamenawšše někte-
ré rozdíly znamenitee mezy Pány a Wládykami
w Králowstwij našsem wznikle / kteréžto za před-
kuow naššich zdawně chwile / y také za nás zname-
nitě překážce gednanij obecneho dobrého byli sū / a
potomně k zžáze a ke zlému králowstwij tomuto ta-
kowá neswornost přygūtiby mohla . W magice pé-
čy wstawicni o poddaných naššich / a chtěje rádi
aby takowé neswornosti w dobru gednotu wwe-
ny byly / kteréžby obecnému dobremu nynij y budu-
cně překážely . Spomocý božij a s powolenijm w-
ššech panuow / y také wládyk králowstwij naššeho
Českeho / tyto Artykule dole psané k uprawěmu a
ke celému koncy sme přywedli / O kteréž na nás obo-
gestrana mocně sū přestali / a nynij y budicně za se

Zemské zřízení Českého království z roku 1530 (Tisk vydaný v Praze 1530; Strahovská knihovna, sign. CI III 74, fol. 1v): Článek o jednání zemského soudu.

Zemské zřízení Českého království z roku 1530 (Tisk vydaný v Praze 1530; Strahovská knihovna, sign. CI III 74): **Přední deska knižní vazby.**

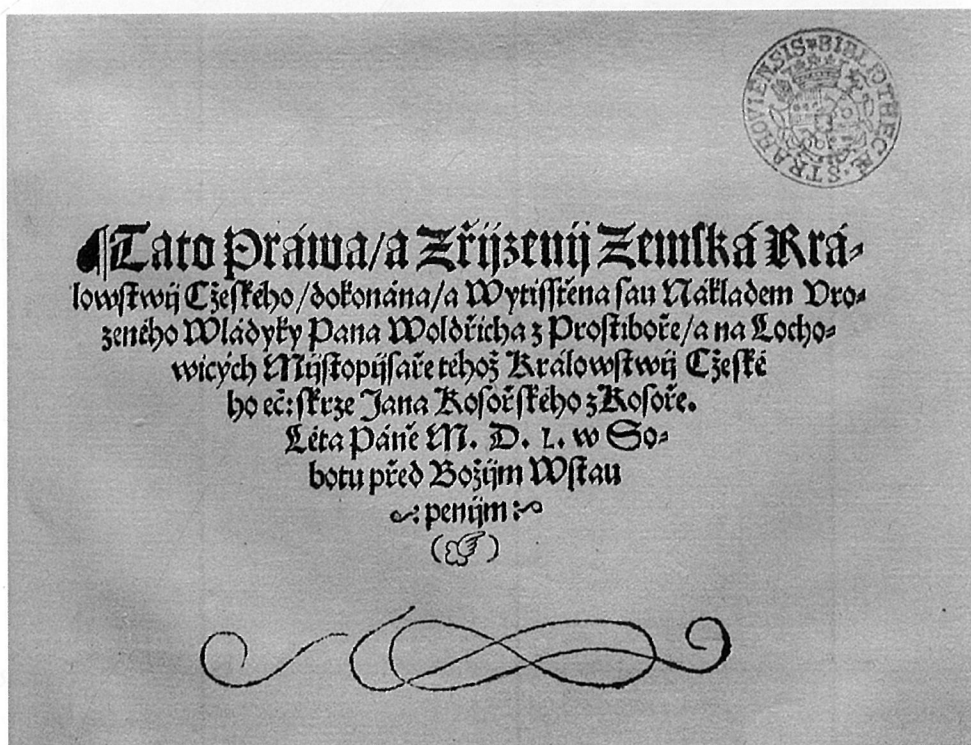
Registrum

Zwoody třetíj toliko Vředničkuom v Desť Zemských ná
ležegů. totiž . místo Komorníku /místo Sudj-
mu /a místo Písařy: £ . r .
od Zwoduow co se dáwá do kterého krage: £ . r .
Zwozowatímá Komorník Listem: £ . r .

Wytisřena a dokonána gsú tato Práva a
zřýzenj Zemská w Starém Miestie Praž-
ském / w Sobotu po Powýřsenj. S. Křýže
Léta Páně Tisýcyho /pěti steho /třidecáteho :

Pawel Seweryn

Zemské zřízení Českého království z roku 1530 (Tisk vydaný v Praze 1530; Strahovská knihovna, sign. CI III 74): **Impressum Pavla Severyna.**

Zemské zřízení Českého království z roku 1549 (Tisk vydaný v Praze 1550; Strahovská knihovna, sign. CN IV 22): **Impressum Jana Kosořského z Kosoře.**

Práva a Zřízení Zem-
ska Království
Českeho.

Ex libris

Francisci Meyssner
1724.

Cum Gratia & privilegio Sa: Xc: Maie:

Zemské zřízení Českého království z roku 1549 (Tisk vydaný v Praze 1550; Strahovská knihovna, sign. CN IV 22): Titulní list se znakem Ferdinanda I.

Przedmluva.

Wsem Cstaucym Posdrauenij.

A: I.

Doš gest čítal /

a Cite hystorie / ten každý

snadně rozuměti může / co gē Práwo / a pro
kteru přičinu / a od toho ustanoweno: Že od
žádneho gine / než wrchne a předkem od Bo-
ha Wsemohancyho / kterýž Stwořiw na
Počátku Swěta Člowěka / to přinem zřídil / coby sobě mchtěl /
aby toho giněmu nečinl. A to gest bylo přirozené Práwo. Potom
wydal Práwo psané skrze Moysesse Proročka Služebníka swěho /
kdež z toho obogého Práwa / přirozeného y psaného / Lidě manděť /
a zvláště Wrchnosti / brali sau yako z Studnice hluboké / a Prá-
wa ustanowowali. Gini podlé Powaby Kragin / a gini podlé
petičby vynal / yak k čemu který Lid w které Kragině náchylen byl.
Ueb Ašyrstů / Kaldegstů / Perstů / Medstů yakž Starý Zákon
y mnohé hystorie otom wyswědčuj / měli sau swa zřizena Prá-
wa / a Ustanowenij: Ta gedna každá Kragina podlé obyčeje swě-
ho. Kžetowé / a Kžimané také měli Práwa swá. Potom gině
Kraginy mnohé. Wšak neywjice takowá Práwa Cysakowee
Kžimstů / a Kralowé mnozy / y gině Wrchnosti / yakž také Kžim-
ské hystorie / y gině wřazugů / swan Pilnostů / a Bedliwostů / gsau
ustanowowali z přičiny té: aby poddanij gich w Pokogi / w Kžá-
du / Swornosti / a w Lásee pod gich Sprawowanijm bydleti mo-
hli. Ueb kdež Pokog / Kžád / Swornost / a Lása gest: wrom kaž-
dém Kralowstwu / a w každé Kragině / z malých wcey mnohé ro-
stau / k wžitku Wrchnostem / y poddaným gich. A kdež toho není /
tu wšeko zlé w tom Kralowstwu / a w té Kragině pochází: Ue-
bez y w škazu přichází / a mnoho dobrého padá / a wnic se obracy.
Yakož toho tjm Pán a Spasitel náš Krystus Gežus w Křičech
swých / očemž Swatij Ewangelistowé píšij / potwřowati račij /
řka: Wšelké Kralowstwu samo w sobe rozdělene zpustne / a Dům
na Dům padne: Totž že zkaženo na wrch bude. Jakož pat y řečto
wyněgšich částow / tohoro našeho Wětu / netoliko se to mohlo s pa-
titi / ale teměř w Ruce bráti: že w mnohých Kraginách / sauce me

A II

Zemské zřízení Českého království z roku 1549 (Tisk vydaný v Praze 1550; Strahovská knihovna, sign. CN IV 22, fol. A IIr): **Předmluva místopisáře Českého království Oldřicha Humpolce z Prostiboře a na Lochovicích.**

Lit.

Ferdinand

Zemské zřízení Českého království z roku 1549 (Tisk vydaný v Praze 1550; Strahovská knihovna, sign. CN IV 22, fol. VIIv): **Vyobrazení zemského soudu.**

Registrum o Placenij ke Dskám Zemským.

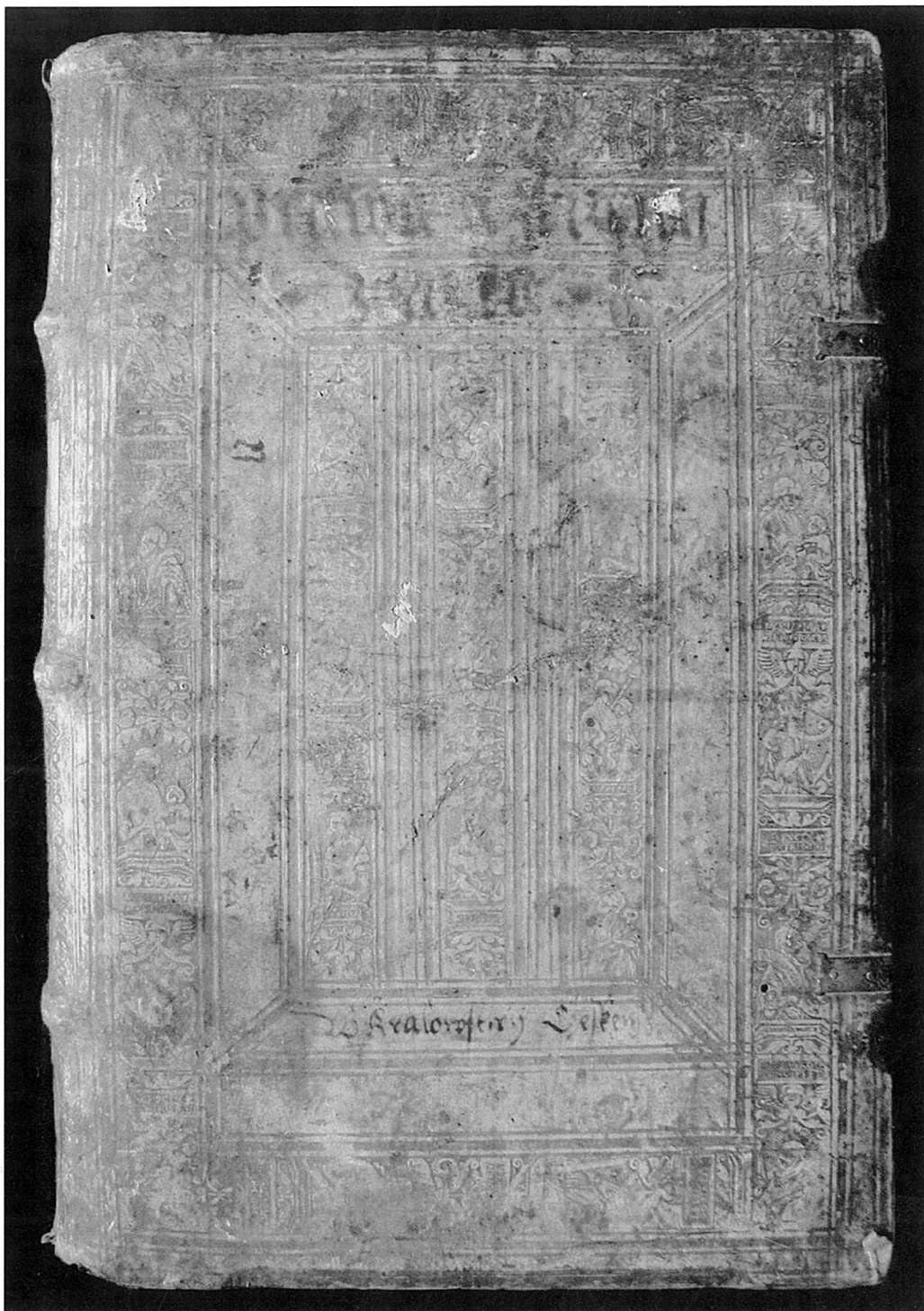
- Od	Listu na odhadanij	—	—	U:	XXXIII	—
- Od	Registru	—	—	U:	XXVIII	—
- Od	Mieření Lánu dědiny/a neb Lau ty	—	—	U:	XXIX	—
- Od	Mieření Lánu Lesu	—	—	U:	XXX	—
- Od	Mieření Myle	—	—	U:	XXXI	—
- Od	Zahájení Saudu	—	—	U:	XXXVI	—
- Od	Zialoby čtení	—	—	U:	XXXVII	—

Laus Deo.

Zemské zřízení Českého království z roku 1549 (Tisk vydaný v Praze 1550; Strahovská knihovna, sign. CN IV 22): **Seznam poplatků v úřadu desk zemských.**

Zemské zřízení Českého království z roku 1549 (Tisk vydaný v Praze 1550; Strahovská knihovna, sign. CN IV 22): **Výzdoba přední desky knižní vazby.**

**Práva a práva
zemní zemská a práva**
Bibliotheca Tomství Českého, Strahovská

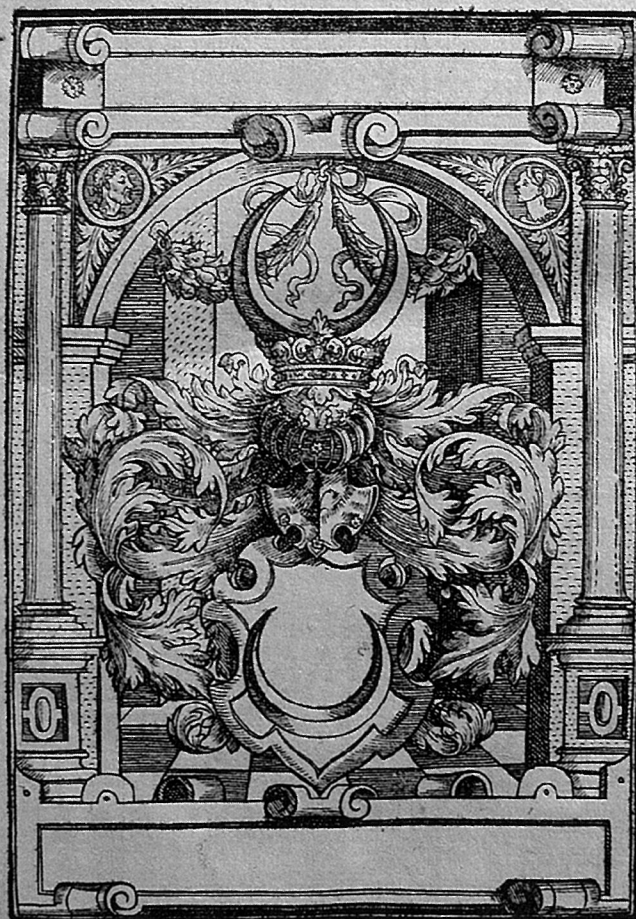
Letá M. D. LXIII.

Zemské zřízení Českého království z roku 1564 (Tisk vydaný v Praze 1564; Strahovská knihovna, sign. CI IV 18): Titulní list.

Zemské zřízení Českého království z roku 1564 (Tisk vydaný v Praze 1564; Strahovská knihovna, sign. CI IV 18, s. 6): **Vyobrazení zemského soudu.**

Wolff z Wřesowicz na
 Daubrawské Hoře / Teplicy a Krup-
 ce ič / geho milosti Cysácké Radda / Naywyššy Pí-
 šat w Království Českém / a Presydent w
 zřízené Komore w témž Krá-
 lowství Českém.

Zemské zřízení Českého království z roku 1564 (Tisk vydaný v Praze 1564; Strahovská knihovna, sign. CI IV 18): **Znak Volfa z Wřesovic, nejvyššího písaře Českého království a autora předmluvy k zemskému zřízení.**

¶ List I.

¶ A 1.

O Volení Krále ge- ho milosti.

1560. p. 20

¶ Kdyžby koli k tomu podle Prvwile-

1560. B. 6.

gii tohoto Kralowstwij přišlo / totiž zlate Bulle Cysáře Kar-
la čwrtého / Krále Wladislawa Magestátu / a geho milosti
Kralowské Pána nasseho nyněgšyho / Listu na to Stawnom
daneho / zeby Král Česky wolen byti měl / tehdy má wolen bý-
ti tak yakž od starodáwna bylo / a to na Hradě Pražském: A
kdyžby zwolen byl a přigel / aby Naywyššy Purkrabe Pražský /
nyněgšy y budúcy / zamek Hrad Pražský bez odporu w moc ge-
ho hned po zwoleni Krále geho milosti / postaupil. A Hajtman
Hradu Pražského nyněgšy y budúcy po smrti Krále geho mí-
losti / kdyžby bez dědicow vmřel / k žádnému giněmu s Zám-
kem zřemij miji nema / dokudžby Král Česky zwolen nebyl / než
k Naywyššymu Purkrabi Pražskému / yakž přisaha geho to
wkazuge B. VII. Pakliby kdo waytržel w zemi a yakaň bau-
ku učinil / anebo na Zámky z té přičiny pustil / chće někomu k Krá-
lowstwij dopomocy / prwě nežliby Král z obecne wuole wo-
len byl / tak yakož se na hoře púšše / aby takowý čest / hrdlo y sta-
tek ztratil. A kdožby takoweho zastawati chćel / a geý sředro-
wal / ten aby w tauž pokutu swrchu psanau wpadl.

¶ A II.

Přisaha Krále ge- ho milosti.

¶ Přisaha

Zemské zřízení Českého království z roku 1564 (Tisk vydaný v Praze 1564; Strahovská knihovna, sign. CI IV 18, fol. 1r): Článek A 1 (o volbě českého krále).

Registrum na Zřízení

Zemská Království Českého/

sebrané skrz S Z O.

Počet Listůw.		Počet nad Zetkyfůl.
XL	A Abbatysse / Přewory / a Konwentowé / yak Pohánění byti magij	C XXXVIII
XL	Abbatysse na dotázky porwinny gsau odpověd dati	C XXXIX.
XII	Administratorowé při pordawani na Farý Kneží / yak se chowati magij	A XXXIII.
CLXXXVI	Aukladniš co gest / a pokuřta nař	O XXXII
B		
I	A Bauřlu a Waytržku řdožby w zemi učinil	A I
CII	A Bláznůw a nemandrych opatrowani	J LV
CXL	A Brani při Skách řdožby obnažil	L XXI
LXVII	A Brani Komornika	L XVI
XXXVIII	A Brate naystarššy Poháněti / y poháněn byti má	C XXIX
CIX	A Brate Starššy mladššimu Dřlu wtrati nemuoř	J LXIII
C		

Zemské zřízení Českého království z roku 1564 (Tisk vydaný v Praze 1564; Strahovská knihovna, sign. CI IV 18): Tematický rejstřík k zemskému zřízení (začátek).

Wytisštěno w Starém Mě-
stie Pražském / v Gírýka Melantricha z
Awentynu / w Středu po Stietý
Swateho Jana / ginať
XXX dne Ađiesyce
Srpna.

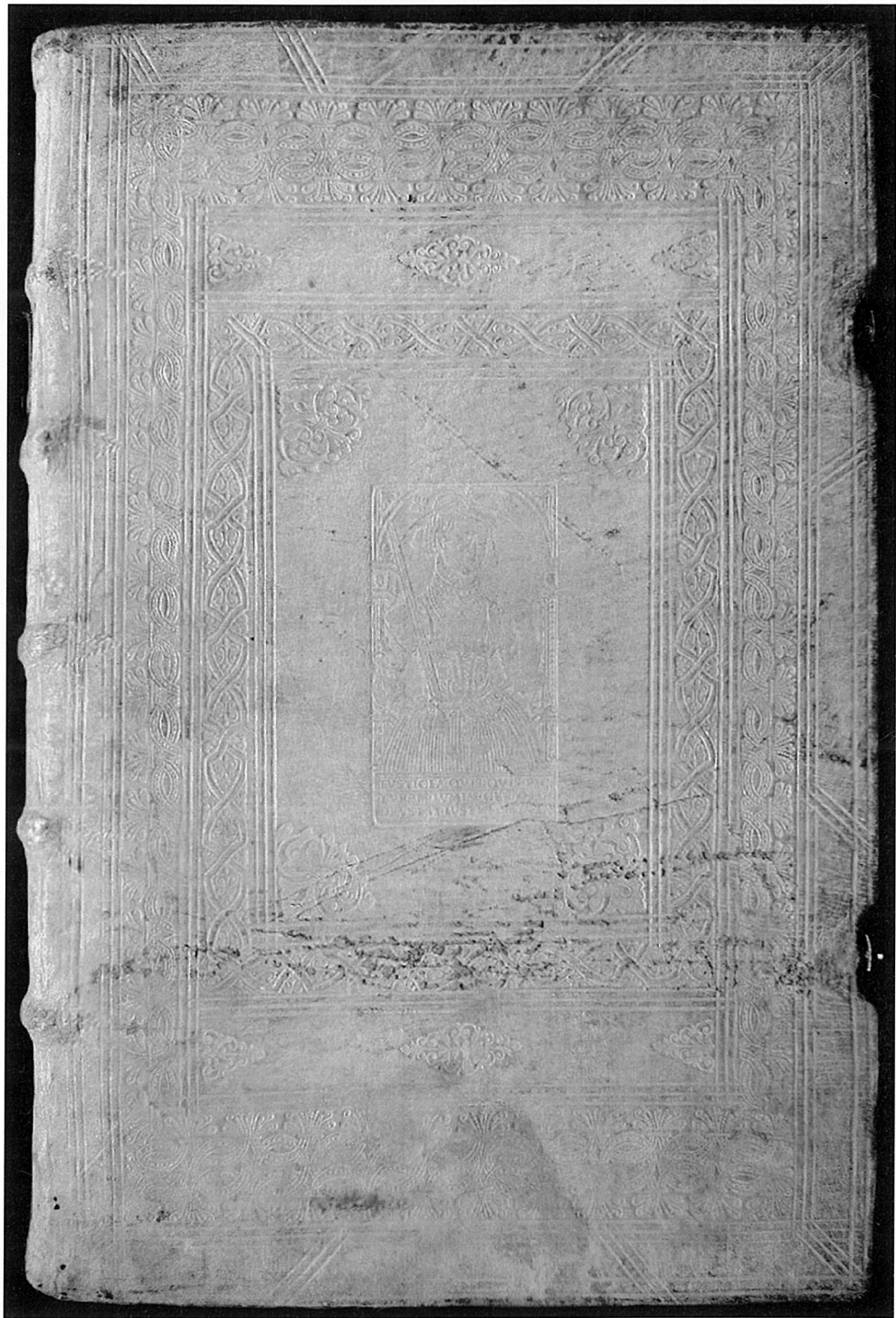
*

Létha Pánie.

M. D. Lxiij.

Zemské zřízení Českého království z roku 1564 (Tisk vydaný v Praze 1564; Strahovská knihovna, sign. CI IV 18): **Impressum Jiřího Melantricha z Aventina.**

Zemské zřízení Českého království z roku 1564 (Tisk vydaný v Praze 1564; Strahovská knihovna, sign. CI IV 18): **Výzdoba přední desky knižní vazby.**

Obnovené zřízení zemské Českého království – české znění (Tisk vydaný v Praze 1627; Strahovská knihovna, sign. AB XII 30): **Titulní list.**

FRANCOIS

Drubh z Božij Milosti Wolent
Křimský Cysar/po wšecky časy Rozmno
žitel Křisse/w Germanyi/Dherstý, Če
stý, Dalmátstý, Charwátstý/č. Král/č.
Arcy Knže Rakauště/Margkrabě Mo
rawské/Lucemburské a Slezské Knže, a Lužické Margkrabě/č.
Známo činime wšsem wübec / Že hned, gať gšme z Milosti a Po
mocy swrchowaneho Pána Boha zase Dedičné Králowstwí Na
še České Měcem dobyti/ w Moc a pod Poslussenstwí Naše
wwesti Káčik / o to neywjecij gšme pečowali; Gaťby w dotče
ném KRÁLOWSTWÍ Našem Českém Čest a Sláwa
Boží wzrůst swüg bráti/a ti, kteřij gšau se proti Nám, gaťožto gich
pořádně od Boha předstaweně Wrechnosti pozdwišli, a té minu
le wysoce ohawně Rebellij (strze kterauž netoliko Wlast gich / ale
y wšěcka Křesťanská Králowstwí a Země zbauřeně a w Nepo
řog wwedene gšau) wčastná učinili / wedle Zaslauženj a Powaby
takoweho neslýchaneho Přecíněnj, ginyim ku příkladu a wystraze/
pro wwarowánj Budaucýho zlého / kterebý napotom netoliko Nám/
nybrž wšsem ginyim Potentátům Křesťanským z toho pogiti mo
hlo/náležitě, vřjwánjm wšak přitom přirozene Nášj Milosti, a w
pustěnjm od toho, co syce Přisliost Práwa s sebau gest přinášjela,
zřestánj; Naproti tomu pak ti, kteřij šau Nám Wěrnost a Stálost
šwau w trwagij Rebellij skutkem dokázali / a neohledajice se na
to/že gest Králowstwí Naše Dedičné in forma Vniwersitatis Re
bellirowalo/oni nieměně, a geden každy sám od sebe, wšěho se opo
wážjce, raděj Wlast šwau opustili / nežliby w čem proti Nám
se postawiti chtěli / wšfeligatku Počestnosti, Důstogenstwíj a
Statky obdatenj byli.

A poněwadž gřz se to wše gest stalo/tehdy ne bez slusné přiči
ny, z Nášj Králowské a Otcowské Přče, na to mysliti Káčjme/
kterakby dotčeně s nemalými wálečnými Náklady Nášjimi doby
té Králowstwí zase w dobrý spůsob a Křád wwedeno bylo/tak aby
od Poddaných respect a náležitá Poslussenost Nám, a Dedičům
Nášjim/Budaucým Králům Českým / gaťožto gich gediněmu,
prawěmu, přirozeněmu a Dedičnému Pánu zachowána/Podda
A ij nuj

Obnovené zřízení zemské Českého království – české znění (Tisk vydaný v Praze 1627;
Strahovská knihovna, sign. AB XII 30): **Uvozovací listina Ferdinanda II.
s připomínkou „vysoce ohavné rebelie“ 1618-1620.**

langt / nach gedachter Unserer Landes Ordnung /
 betreffend aber die decision vnd Erörterung (auf
 ser was das Jus publicum betrifft) nach vorigen
 Gesäzen wie dieselbe in einem jedem Fall vor ange
 regter Publicirung gebräuchlich gewesen / gerichtet
 vnd geurtheilt werden sollen / Darnach sich men
 niglich zurichten. Geben in Unser Stat Wien den
 Zehenden May / Anno Am Taufent / Sechshun
 dert / Siben vnd Zwanzig / Unser Reich / des
 Römischen im Achten / des Hun / Neun
 ten / vnd des Böhambischer

Ludwig

*S. d. n. c. s. R. in delob. cop. u. s.
 S. R. Bohemia Car. h. a. r. u. s. f. u.*

Ad Mandat. Imper. Caes.
 Majestatis Imperium.

Handwritten signature or scribble on the left side.

Large handwritten signature or scribble on the right side.

Obnovené zřízení zemské Českého království – německé znění (Tisk vydaný ve Vídni 1627; Strahovská knihovna, sign. CJ IV 2): **Závěr uvozovací listiny Ferdinanda II. s panovnickou autentikou.**

Jaroslav Pánek

Der böhmische Staat und die Ständegesellschaft an der Schwelle zur Neuzeit im Lichte der Landesordnungen

Zusammenfassung

Die Wladislawsche Landesordnung aus dem Jahre 1500 ist nicht die älteste Landesordnung in Mitteleuropa, da ihr zum Beispiel entsprechende, im letzten Viertel des 15. Jahrhunderts entstandene Ordnungen in Bayern und Sachsen vorangingen. Der entscheidende Unterschied zwischen ihnen beruht jedoch darin, daß die außerböhmisches Landesordnungen auf herrscherliche Weisung hin entstanden, während die Wladislawsche Landesordnung (WLO) das Ergebnis der legislativen Macht der Stände verkörperte. Die WLO konnte lediglich in einer Situation ausgesprochener Schwäche der königlichen Gewalt und gleichzeitiger rascher Herauskristallisierung des Ständewesens entstehen. In dem der Herausgabe der WLO unmittelbar vorausgehenden Zeitraum fanden die institutionellen Grundlagen der ständischen Verwaltung des Landes ihren Abschluß – das höhere Landesgericht (1487), die Landesregierung (1497) sowie die Abgrenzung des Herren- und partiell auch des Ritterstandes. Im Ergebnis dieses Vorgangs kam es auch zu einer Stabilisierung der Position des Landtags und des königlichen Rates. Alle genannten Organe waren für das gesamte Territorium Böhmens zuständig und überwandten, gemeinsam mit der Kodifizierung des Landrechts in Gestalt der WLO, die regionale Zersplitterung des Landes. Diese Bemühungen der Stände standen im Einklang mit der allgemeinen Suche nach einem neuen Aussehen des frühneuzeitlichen Staates, wobei man eher die konsensuale als die autoritative Variante der geltenden Verwaltung des entsprechenden Territoriums ausnutzte.

Das Verhältnis der Stände zur Macht des Königs war in der WLO einseitig geregelt: der König sollte die Zeremonial- und Schiedsfunktion gemeinsam mit einigen Regalien behalten, ansonsten jedoch wurde seine Stellung durch die Stände im wesentlichen begrenzt (Rechtsschutz des Allodialbesitz des Adels gegen Eingriffe durch den König; ständische Kontrolle des königlichen Kammerguts; Verbot, eigenmächtig Landfremde in Landes- und Kirchenämter ausschließlich durch herrscherliche Weisung einzusetzen; legislative Initiative der Stände und Ausarbeitung von Gesetzen ohne königliche Sanktion).

Das Anwachsen der königlichen Autorität nach der Besteigung des böhmischen Throns durch die Habsburger im Jahre 1526 kam in der zweiten Landesordnung von 1530 noch nicht zum Ausdruck, eine um so bedeutendere Wende brachte dann die dritte Landesordnung (1549). Diese wurde von Ferdinand I. unmittelbar nach der Niederlage des ersten antihabsburgischen Aufstands der böhmischen Stände im Jahre 1547 durchgesetzt; deren Ziel bestand darin, mit juristischen Mitteln die Ständeopposition niederzuringen. Die Veränderungen im Bereich der Legislative, der exekutiven und jurisdiktiven Macht, bedeuteten eine einseitige Verschiebung zu Gunsten des Herrschers und zu Lasten der Stände.

Die konservativen Vertreter der Ständeopposition fochten in den Jahren 1554-1556 mit ihren prohabsburgischen Exponenten einen Kampf aus, an dessen Ende ein Kompromiß herauskam, die Erneuerung der Privilegien des Herrenstandes und die Abwendung struktureller Veränderungen, denen die Landesordnung von 1549 den Weg geebnet hatte. Die vierte Landesordnung aus dem Jahre 1564 ging bereits von dem Bedürfnis aus ein Gleichgewicht zwischen Ständen und Monarch zu bewahren, wobei der ausgewogene Anteil beider Parteien an der Kodifizierung respektiert wurde; dadurch kam eine Landesordnung zustande, die sich trotz der nachfolgenden politischen Erschütterungen und trotz der zu Beginn des 17. Jahrhunderts eingeleiteten Schritte zu einer neuerlichen Kodifizierung durch ein hohes Maß an Stabilität auszeichnete und bis zum Beginn des 30jährigen Krieges fortbestand.

Die gesellschaftlichen und politischen Konflikte im Königreich Böhmen spielten sich in der zweiten Hälfte des 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts in einer Sphäre ab, die die durch die Landesordnungen gesteckten Grenzen sprengten. Das Bemühen, Ordnung in die Gesellschaft zu bringen, wurde mit gegensätzlichen Vorstellungen hinsichtlich der Lösung der religiösen und konfessionell-gesellschaftlichen Verhältnisse verbunden. Während der Monarch und der radikale katholische Adel auf eine „Vereinigung im Glauben“ orientierten – freilich unter katholischen Prämissen –, wollte die Mehrheit der evangelischen Ständeanhänger eine Anerkennung ihrer Konfession, die Errichtung einer Landeskirche protestantischen Typs sowie eine konsequente Legalisierung ihrer Position erreichen. Die Auseinandersetzungen um die Böhmisches Konfession und die neoutraquistisch-unitäre (bezogen auf die Unität der Böhmisches Brüder) Kirchenordnung des Jahres 1575 brachte keine Legalisierung der oppositionellen Ständeforderungen, sondern eröffnete den Weg hin zu einer ausgesprochen konfessionell-politischen Differenzierung.

Zu Beginn des 17. Jahrhunderts, als die *Confessio Bohemica* und die Kirchenordnung durch einen Majestätsbrief Rudolfs II. über die Religionsfreiheit (1609) legalisiert wurden, trennten sich die Wege des Herrschers und der katholischen Stände auf der einen sowie der protestantischen Ständeopposition auf der anderen Seite endgültig. Während die Ersteren den Versuch unternahmen die Stabilität der bisherigen Ordnung und eine Festigung der Reakatholisierungsbestrebungen durchzusetzen, verloren ihre evangelischen Gegner den Glauben an die bestehenden (von den Katholiken) beherrschten Institutionen und begannen, alternativ eigene Organe aufzubauen. Die Auseinandersetzungen um eine unterschiedliche Auffassung des Staates und der Zerfall des bislang funktionierenden politischen Systems führten zum böhmischen Ständeaufstand.

Parallel zu den Veränderungen der Landesordnungen in Böhmen verlief die Entwicklung in den Nebenländern der Böhmisches Krone hiervon ein wenig abweichend. Während in Mähren im 16. Jahrhundert ähnliche Landesordnungen für das gesamte Land entstanden, setzten sich derartige Kodifikationen in Schlesien lediglich in einigen Lehnsherrntümern durch, während in den Markgrafschaften der beiden Lausitzen der Weg zu einer Vereinigung des Landrechts noch zögerlicher verlief. Als wesentlich erwies sich jedoch, daß in diesen vier Kronländern (zuerst in Mähren) ein Prozeß der

Emanzipation der ständischen Eliten des Landes stattfand, dessen Programm in einer völligen Gleichberechtigung mit dem Böhmischem Königreich mündete.

Die jahrhundertealten Widersprüche zwischen den fünf Ländern der Böhmischen Krone wurden in der Zeit des antihabsburgischen Ständeaufstands (1618-1620) überwunden, und zwar durch eine einjährige – ihrem Wesen nach republikanische – Regierung der antihabsburgischen Opposition. Symbol des unter den extremen Bedingungen des Krieges und der akuten existentiellen Bedrohung erreichten Vertrags wurde die Konföderationsakte aus dem Jahre 1619, die die neue Gestalt des böhmischen Staatswesens begründete und beachtliche Ergebnisse bei der konsensualen Beherrschung insbesondere der politischen, kirchlichen und militärischen Probleme auf dem gesamten Territorium des böhmischen Staates erreichte. Der einzigartige Versuch einer neuen (kon)föderalen Ordnung Böhmens, gegebenenfalls auch weiterer Länder Mitteleuropas, scheiterte im Strudel der Ereignisse des 30jährigen Krieges. Dennoch verkörpert diese erste tschechische Verfassung einen der Höhepunkte des tschechischen politischen und rechtlichen Denkens in der frühen Neuzeit. Das Problem, in welchem Umfang diese Verfassung die Erfahrungen der Kodifikationsstätigkeit des 16. und 17. Jahrhunderts ausnutzte, gehört zu den Schlüsselfragen der tschechischen Forschungen zur Staats- und Rechtsgeschichte; ihr gebührt daher ein bedeutender Platz auf dieser Konferenz zu den Anfängen der Verfassungsgebung in Mitteleuropa.